

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

23. letnik Ljubljana 1975 1. zvezek

Vlado Habjan: Boj za Podravje in Posočje v letih 1425—1440 — Stran 1

The Struggle of the Counts of Celje for the Regions Along the Drava and the Soča Rivers During 1425—1440

Jože Mlinarič: Meščanski špital pri Lenartu v Slovenskih goricah — Stran 13

The Civic Hospital at Lenart in the Slovenske gorice region

Jože F. Maček: Ustanovitev uprave državnih posestev na Kranjskem pod Leopoldom II — Stran 21

The Establishment of the Administration of State Estates in Carniola under Leopold II

Štefan Sukič: Čevljarški ceh v Turnišču — Stran 24

The Shoemakers' Guild at Turnišče

Damjan Prelovšek: Ljubljanski mostovi v drugi polovici stoletja in v začetku 20. stoletja — Stran 29

The Bridges of Ljubljana in the Second Half of the 19th Century and at the Beginning of the 20th Century

Tone Zorn: Nemško nacionalno društvo »Südmark« na avstrijskem Koroškem v prvem desetletju prve avstrijske republike — Stran 38

German Nationalistic Society »Südmark« in the Austrian Carinthia in the First Decade of the First Austrian Republic

Bogo Jakopič: Delež slovenskih učiteljev gluhih pri strokovnem in splošno izdajateljskem delu — Stran 41

The Participation of Slovene Teachers of Deaf Children at the Professional and Generally Publishing Work

Primož Simoniti: Lenart Mravlja — Leonardus Formica — Stran 45

Lenart Mravlja — Leonhardus Formica

Iz starih fotografskih albumov — Stran 47

Photos from old albums

Delo naših zavodov in društev — Stran 50

Notes on the activity of our institutes and associations

Nove knjige — Stran 57

New publications

Na ovitku: Spomenik na Urhu

Ureja uredniški odbor. Glavni urednik Olga Janša-Zorn. Odgovorni urednik Jože Zontar

Izdaja in zalaga Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za krajevno zgodovino — Predstavnik Majda Kunaver — Tisk tiskarna Tone Tomšič v Ljubljani — Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/III — Tekoči račun 50101-678-49040 — Letna naročnina 50 din posamezna številka 20 din

BOJ CELJSKIH ZA PODRAVJE IN POSOČJE V LETIH 1425—30

VLADO HABJAN

Od naselitve naših prednikov nismo imeli povsem iz domačega središča izvirajoče uprave, podravska Slovenija pa sploh ne. Sredotežni upravno-politični oblasti se približa do slabih treh četrtin z letom 1420. Takrat je večjezični rimski »grof Celja in Zagorja« (z Varaždinom itd.) Herman II. (Jerman) dedoval za svojim bratrancem Friderikom Ortenburškim (Radovljiškim). Dobil je vso grofijo, ki je bila vezana le na imperij in je zato napravila Celjske za dejanske kneze. Moč trojnega »grofa iz Celja, z Ortenburga in Zagorja« se dopolnjuje z naslovom »ban v slovenskih deželah«, kar vključuje Slavonijo, gorsko Hrvaško in zaledno Dalmacijo. Herman je dvodržavni krajišnik na jugovzhodu rimskega cesarstva in zahodu ogrskega kraljestva, vendar z jedrom ob bregovih Kolpe, Sotle in medmurske Drave. Po tej reki se zlasti z ortenburško dediščino razpotegne na kakih trideset posesti (uradov) na Koroškem. Pravih grajskih postojank je imel rod po 1420 najmanj 18.

Davno izhodišče Ortenburških je bil grad na desnem bregu Drave pod Spittalom. Gospostva te razdrobljene knežije leže med Velikim Klekom in Gerovim ob izviru Kolpe.

Od konca XIV. stoletja je vse spadalo pod upravno središče Radovljice, a z letom 1420 pod Celje. Knežje neodvisna gospostva so bila med seboj ločena s cerkvenimi posestmi in otočastimi enklavami Avstrijskih. Slednje imajo Celjski do konca tridesetih let domala v »trajnem« fevdu, že vse od 1360. Ogleju so jih vzeli kot Habsburški vazali. Pač nazoren dokaz, kako so znali obrniti sebi v prid fevdalne odnose, kjer je bil vazal dovolj močan v razmerju do seniora. Avstrijci so se zasedrvali samo v Ljubljanski kotlini z mestom. Bili so le kranjski »vojvode«, katerim kralj ali cesar Sigismund Luksemburški in njegov tast Herman Celjski nista pustila, da zableščijo.

Povezavo ortenburških (radovljiških) posesti z matičnim celjskim Posavinjem in kajkavskim Zagorjem je do tridesetih let motila Ljubljana. Predvsem je bil neprijeten Beljak, močno utrjena postojanka bamberških škofov. Mesto je živahno cvetelo kot neizogibna trgovska menjalnica na tako imenovani prečni poti. Za to dragoceno prevodno žilo in sam Beljak so bili svojčas bamberški škofi v hudih sporih z vojvodskimi Španhajmi, ki so seveda želeli obvladovati tudi ta predel Koroške.

Albert Goriški se je izkazal kot priden poseljevalec Slovencev po Istri. Leta 1278 je bil zaradi prehodnih poti v pravih spopadih z bamberskim škofom Bertholdom. Sovražnosti so se končale tako, da so Goriški dobili v »trajni fevd« Wasserleonburg (Leonburg) pri Čačah. Grad je pomenil vrata Goriških iz njihove Ziljske doline proti Beljaku, kakor tudi važen stranski prehod čez Windisch Höhe-Slovenski prelaz. Tako so lahko Goriški neovirano prehajali iz svojih gospodstev v Istri, iz Goriške in enklav v Furlaniji. Pot jih je vodila po njihovem koridorju, deželnem sodišču med »Pontebo in Rennsteinom nad Beljakom«... Hkrati so se lahko izognili mestu in škofijskim mitničarjem mimo Wasserleonburga in Slovenskega prelaza na Dobraču, saj so redno varovali karavane v »gornje kraje« čez Katschberg in sploh čez Alpe, pa spet nazaj do Latisane, Štivana in drugih istrskih pristanišč. Enako je veljalo za trgovce, ki so hoteli s svojim blagom proti Beljaku. Pri Ortenburških (Celjskih) so morali plačati »prosto pot« in »zanesljivo spremstvo«¹.

Okoli 1334 so bili Bamberski v sporih tudi z Ortenburškimi. Škofe hitro rešuje novo dejstvo. Leta 1335 je izumrla tirolska veja Goriških. Za Tirolci prevzamejo Habsburžani vojvodsko čast (čeprav ne vse oblasti) na Koroškem in Kranjskem. Avstrijci so bili dosledni zaščitniki bamberskih in drugih pomembnih cerkvenih postojank s severa, česar Ortenburškim ni mogoče očitati, a še manj Goriškim. Alj skoraj po 100 letih sporov okoli Beljaka, se je našel rod, ki si je upal ugrizniti v habsburško-bambersko »zaro« na prečni poti. Brž ko je Herman prevzel novo knežijo, se je brezpogojno moral potruditi za Dravo. In to najmanj od kolena Ortenburg-Spittal na Gornjem Koroškem, pa do Legrada pri sotočju Mure v Dravo. (Mišljen je grad Legrad, ki je bil do okoli 1710 v Medmurju; torej severno od Drave. Šele po letu 1710 je reka spremenila tok, tako da je mesto na nasprotnem bregu ali na jugu rečne struge).

Patriarh Antonius II. (Antonizs) je Hermanu že 1405 prepustil obdramsko gospostvo Vuzenico in ga v listini med drugim imenoval: Mogočni. Ker silak ni skrival svoje želje po gospostvu nad porečjem Drave, smo znova trčili ob izredno pomemben prečni koridor. Ob njem je Franjo Baš zapisal povsem netočno trditev. Takole pravi: »Prehod karavan od Pontebe mimo Beljaka, Osojskega jezera do Šentvida ob Glini (in seveda nazaj) je bila edina... prometna pot v Srednjo Evropo (ki je bila) zunaj celjskega dosega...«. Ka-

kor je Baš pri Celjskih pogosto netočen, je tudi tu. Prečno pot so Savinječani lahko prej ko slej odlično kontrolirali že z avstrijskega fevda Vajškra, dalje Pregrada, vzhodnega obrežja Osojskega jezera in Liemburga pri Šentvidu. Potem sta važna še Strmec in Črni grad (Hochwart) nad Vrbskim jezerom. Lahko govorimo tudi o zaslombi pri svaških Goriških z njihovim palatinskim gradom Možberk (Moosburg), kjer so imeli oporo.²

V letih okoli 1425 so Goriški soobvladovali ožjo in širšo okolico Beljaka, zlasti od Možberka preko soprav v Kanalski dolini. Južno je samostan Mužac-Moggio, ki so ga 1420 hkrati z vso Furlanijo okupirali Benečani. S tem začno desetletne sovražnosti s patriarhom. Enako so ogrožali Goriškega, ki je 1421 odvedel po Hermanovi hčeri (Elizabeti). Zato so Celjski računali, da si pridobe knežijo od nesposobnega Henrika (Areha). Hkrati je treba omeniti dogovor Luksenburžan — Celjski v Ariesu (1413) na Furlanskem. Zoper Hermanov načrt gredo v tiho zavezništvo Serenissima in Avstrijci. A ravno zoper to zaroto so Celjski — Ortenburški, Goriški in patriarh Ludvik II. konferirali v Beljaku 1415.³

Sočasno je treba povedati: Herman se je že od 1406 pa tja do leta 1421 pretepal in prekal s samostanskimi iz Šentpavla v Labotski dolini. Spori so potekali tudi zaradi Grebinja in Guštanja-Raven. V sklopu vsega tega so še, milo rečeno, neprijaznosti s škofijico v Krki. Enako je z deželnim knezom na Koroškem, torej s Habsburžani (leopoldinske veje!), s katerimi se odnosi naglo zaostrejejo.

Nad sedemdeset let stari Herman se je odločil, da ugrizne v oreh ob sotočju Zilje in Drave in se poskusi znebiti bamberskega ko-

Shematična ponazoritev napada čete »testutorjev« s svojimi številnimi pristreški »želvami«, ki jih varujejo pred kameni, sulicami in sličnim orožjem brambovcov za okopi ali podobnimi varovalnimi pregradami.

ridorja med koroškim Ortenburgom (Spittal) in gorenjsko Radovljico, ki sta njegovi trdni posesti.

Sodoben vir poroča, kako so se Celjski s pomočjo Majnharda Goriškega lotili obleganja beljaškega mesta. Opis je zanimiv z več strani. Vredno ga je spoznati v celoti, že zaradi taktike osvajanja.

»Zelo nevaren čas je nastopil za Bamberg, ko so se začeli vojskovati s Hermanom Celjskim. Ta mogočni rod je 1420 dedoval po izumrlih ortenburških grofih in si je nameraval na jugovzhodu imperija ustvariti samostojno 'deželo' (državno kneževino). Prepirl se je pod škofom Friderikom II. Bamberškim (1421—32) ob koncu leta 1424 do kraja razvnel. Vsi vzroki za to niso znani. Pomembno vlogo pri tem so gotovo imela nasprotja v Labotski dolini. (Oblegali so Wolfsberg—Volšperk, itd.) Verjetno so bili vmes tudi spori severno od Drave za velikovško grajsko območje.« (Celjski imperialni grofje so si lastili določene pravice do Grebinja, severno od Velikovca. Hkrati je prvenstvene važnosti, da so imeli severno od Beljaka v fevdu gospostvo Vajškro—Landskron, katero je ob Jezernici—Seebachu, mejilo na beljaško grajsko območje.) Dalje piše Fresacher: »O vsem tem vemo nekaj, ostali, nemara tehtnejši vzroki so nam skriti. Na začetku sovražnosti je prišlo najprej do brezuspešnega obleganja Volšperka in za tem Beljaka. Grofovo moštvo ga je naskakovalo od 17. do 20. januarja 1425, ne da bi mu ga uspelo zavzeti. Iz nekega, pod neposrednimi bojnimi vtisi zapisanega poteka (ohranjenega v koledarju mestne farne cerkve sv. Jakoba, ki je zdaj v beljaškem muzeju), je mogoče razbrati, da je akcija zapletla Beljak v zelo nevarne okoliščine. Po razlagi v koledarju je prišel grof s številnimi oblegovalnimi napravami 17. januarja pred Beljak. Dan zatem začne napad na mesto, ki so ga Beljačani srečno odbili. Z bombarderji (nekakimi pračami za metanje večjih kamnov) in lučanjem so bili sovražni vojni stroji razgnani, a zaščitne pristreške, pod katerih okriljem so se oblegovalci bližali mestnim zidovom, so brambovci zažigali z vnetljivimi puščicami. Grofovemu vojaštvu so bile prizadete hude izgube na moštvo in bojnih napravah in tako so morali obleganje brez uspeha odložiti. Na 19. januarja (petek) ni bilo boja. Ker grofu v odprtem naskoku ni uspelo zavzeti mesta, je napadalec 20. januarja začel z zvijačo. Približno opolnoči so zakurili velik ogenj v smeri 'na Pečeh', kot se je kasneje reklo (gornjemu predmestju). Zagnali so neznanski hrup in hkrati skušali zažgati dravski most. Oboje naj bi branilce na obzidju zbegalo. Vendar ti se niso

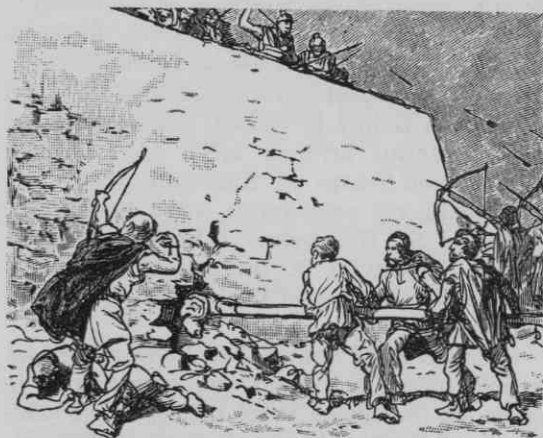
dali speljati. Oblegovalcem se je posrečilo potem pri nekem mlinu, torej proti Dravi obrnjeni strani, mestno obzidje narušiti, od koder so potem z okrepitevami poskušali vdreti v mesti. Branilcem pa je tudi tokrat uspelo odbiti grozeč vpad z izgubami za sovražnika. Po vnovičnem neuspehu je grof opustil obleganje mesta«.

»Boji so po vsej Koroški povzročili veliko škodo; zato je vojvoda Friderik IV. (Tirolski, s praznim žepom; umrl 1439. leta, op. V. H.) kot skrbnik poznejšega cesarja Friderika III. poskušal nasprotnika pregovoriti za poravnavo. Že 13. februarja 1425 je bil v Dunajskem Novem mestu sklenjen sporazum med škofom in grofom. Sporne točke so bile premoščene ali kljub temu je za Beljak obstajalo še naprej nevarno sosodstvo grofa v spodnji dravski dolini. To pa je bil zadnji pomembni boj za Beljak in bamberško posest na Gornjem Koroškem, o čemer kaj vemo. Sovražnosti (brez dokončnega zmagovalca) pa vzbujajo misel, da celjski grofje niso samo zato hoteli nadvladati Beljak, ker so želeli v boju pridobiti utrjeno zastavnino, temveč so si hoteli ustvariti odskočišče proti bamberškim posestim na Koroškem.

Odtlej bamberška posest na Gornjem Koroškem ni bila več v nevarnosti.«⁴

*

Kot svoj čas Španhajmom, Goriškim in Ortenburškim (Radovljiškim) je tudi Celjskim pretrd beljaški oreh. Kdor je hotel biti nemejen gospodar prostora med Alpami in Jadranom, je moral biti gospodar Beljaka. In ne samo to. Beljak je bil tudi odločno najpomembnejše trgovsko mesto na pravkar označenem prostoru, a Celjski so imeli malo mest... Beljak so skušali streti z dolgotraj-

Mali oblegovalni oven z upravljalci. Posadko med krčenjem in podiranjem ozidja varujejo številni lokostrelci pred brambovci za obzidjem.

no potezo: sistematično so ga obkoljevali s postojankami in manjšimi spopadi, zlasti leta 1430. Glavne sile pa so — kakor v XIII. stoletju Španhajmi — vrgli v drugo smer: v Posavje! Povsem so si skušali za kajkavskim Zagorjem podvreči Zagreb z vso Slovinijo (Slavonijo). V celjsko-avstrijski vojni 1438—1443 pa tudi neobvladane predele Kranjske z Ljubljano.⁵

Dogodke okoli Beljaka in Wolfsberga je treba razumeti kot poskus povezovanja kneževine. Predvsem je bilo treba »preskočiti« Karavanke in bamberški Beljak. Ti dve oviri — gorovje in tuja posest — sta ločevali glavni jedri ortenburške (radovljiške) grofije. Kot vemo, je bila po letu 1420 povsem celjska in jo upravljajo iz gorenjske Radovljice.

Herman se je lotil »odstranjevanja« Karavank v težavnem času. Sočasno mora reševati utaplajajočo oglejsko patriarhijo in nuditi gostoljubje in zaščito pregnanemu patriarhu. Še huje je to, da pri tako obsežnih zasnovah nima podpore sina Friderika. Ta se vdaja erotičnim avanturam z Veroniko Deseniško in se celo prodaja v vazalstvo Benetkam. Prvi sin Herman (Jermain) III. je bil upravnik Radovljice in Spittala. S svojo drugo ženo Beatrice Wittelsbach bi očitno z Bavarci moral držati Avstrijce v kleščah od zahoda. Naloge ni opravi, ker se je 1428 smrtno ponesrečil ob padcu s konja pri Kamnu na Gorenjskem.

Mirovna pogajanja za sporne koroške posesti so bila 13. februarja 1425 v Dunajskem Novem mestu. Rimski državni grof (knez) Herman ni potegnil najslabšega konca. Znanj so zapisniki z dne 11., 17. in 26. januarja 1425. Dokumenti so bili potemtakem pisani med obleganjem Beljaka oziroma takoj zatem. Seznanjajo nas, da je dobil rimski imperialni grof «... Herman Celjski kot ban v slovinskih deželah...» v fevd od kneza Friderika Avstrijskega trdnjavo Waldenstein v zameno za trdnjavo Hertneidstein, ki jo je odstopil bamberškemu škofu Frideriku.⁶

Obedve trdnjavi sta v Labotski dolini med pogorjema Svinje in Golice. Hertneidstein je nad celjansko kritično točko kljubovalnim samostanom Šentpavel. Z opatijo imajo Celjski kmalu več sovražnosti, tako za gradove Stein pri St. Georgenu, pa Rabenstein (južno od Šentpavla) in bržčas tudi za bivšo pfannberško dediščino Loschental pri samem Šentpavlu.⁷

Podobno kot s Šentpavлом in Wolfsbergom je bilo tudi z mestecem Šentandraž, kjer je bil sedež lavatinske podškofije, druge salzburske sulfraganije na Koroškem. Šentandraž je grof »Celja in Zagorja« oblegal med sovražnostmi za utrditev svoje državnosti na

Koroškem. Treba je poudariti še to, da je Hartneidstein nadziral pomembne ceste v gorovju Golice. Stolp Waldstein, ki ga dobi v zameno, pa je obvladoval vso Gornjo Labotsko dolino in Gradec, delno je nadziral Waldstein tudi Obdachersko sedlo prav tako z Labotske doline proti Murški dolini.

V letih, ko Celjski ob podpori koroških palatinov Goriških združujejo posesti v vsej deželi, pa pehajo v obup bamberškega škofa Albrehta in tudi naslednika Friderika. Oba resno razmišljata o prodaji Beljaka in drugih ozemelj. Razlogi za nameravano prodajo »so bili boji, ki jih je imel Bamberg z grofom Hermanom Celjskim 1425 po deželi (Koroški) in so pomenili za lepo Labotsko dolino tolikšno škodo, a za škofijsko premoženje takšno izgubo, da je škof prosil cesarja Sigismunda za dovoljenje, da bi smel prodati vse bamberške posesti na Koroškem...« Znan je tudi osnutek prodajnih listin za bamberške posesti na vojvodo Friderika (starejšega). Kot razlog za nameravano prodajo je omenjeno, da je »visoka ustanova deficitarna zaradi vojn, zmot in tako dalje, ki so bile zlasti hude zadnja leta v kraljevini Češki in ob njej ležečih deželah. (Torej tudi na širšem Slovenskem, op. V. H.). Spričo vsega (husitnih vojn) je bilo sveti 'Kristusovi veri' povzročeno veliko trpljenja in škoda. Ob vsem tem ni nobenega drugega izhoda kot načeti imetja škofije in jih odtujiti. Zato je bilo sklenjeno: odredi se je treba oddaljenim in od glavnega škofijskega imetja povsem ločenim posestim škofije, ki so v Avstriji ob Ensu, na Štajerskem, na Koroškem in tista pod grofi iz Gorice.« (Goriški so imeli tako v preteklosti, kot tudi po letu 1400 več sporov z Bambergom, op. V. H.) Posest pa je bilo treba »prodati na pošten in večno odkupljiv način... A ni znano iz kakšnih razlogov ni prišlo do prodaje.«⁸

Samo domnevamo lahko, da Hermanu ni bilo do tega, da bi bamberške posesti prepredali Habsburžanom. Avstrijci so bili resda deželni vojvode, ozemelj pa so imeli na Koroškem zelo malo! Zdaj je bila nevarnost, da se okrepe z bamberškimi postojankami, zlasti Beljakom in Wolfsbergom. In to naj bi dosegel Friderik, Habsburžan leopoldinske veje, ki je bila odslej glavni sovražnik savinjskih mogočnikov!... Ali je Herman posredoval, da Sigismund prodaje ni odobril? Odgovor lahko najdemo le v kakšnih novih odkritjih. Kakorkoli že in še — dejstvo je, da je celjski boj za Labotsko dolino in Beljak hkrati s husitskimi vojnami spravil Bamberg, potencialnega ponemčevalca Koroške, prehodno na kolena.

Tehničen prikaz obleganja trdnjave in mestnih obzidij v poznem srednjem veku. Pred obzidjem so razporejeni vojni »stroji« in druge pomožne naprave. 1. »Mačka« za premostitev obrambnega jarka. 2. Vzvodno pomagalo za potiskanje mačke. 3. Prevozni zasloni s strelni zarezo. 4. Lučalnik, naložen. 5. Lučalnik po odstrelu. 6. »Blydia« ali metalni stroj.

Mimo misli na prodajo so morali škofje utrjevati svoje postojanke, zlasti Beljak. Posebne skrbi je bilo deležno južno obzidje, kjer je bilo tako imenovano »slovensko predmestje« (Windische). Tudi za »spodnje predmestje« v smeri severozahod so morali skrbeti. »Obedve predmestji sta med boji z grofom Hermanom Celjskim bržčas prizadeti«, pozneje pa od turških in ogrskih vdorov.⁹

Neuspelo osvajanje Beljaka in Wolfsberga ima še eno dopolnilo. »... Herman je 1425 odstopil bamberskemu škofu Hartneidstein in Vivšnik Weissenstein (ob Dravi), ki ju je imel od malo prej izumrlih Vivšniških. Dobil pa je 'grad Muto (Mautenberg), vključno z mitnico in trgov'. Ker je bila Muta vojvodski fevd, je utrdbo Waldstein v Gornji Labotski dolini pripoznal kot fevd deželnega kneza...«¹⁰

Postojanka Muta ob kobanski Dravi je bila izredno važna. Obvladovala je prehod med kobanskim Podravjem in dolino Čakave (Sag-

gaue) z Ivnikom (Eibiswaldom) gor do Gradca...

Trdnjavsko prehodna točka Waldstein vključno z obleganim Beljakom in Wolfsbergom pa pridobljeno Muto napeljuje preučevalca na že izrečeno misel. Rod je želel iz Celja sredotežno obvladovati vse dravske dotoke in sploh porečja Drave. Z letom 1420 jim je bilo obvladovanje potrebno najmanj od kolena Ortenburg—Spittal na Gornjem Koroškem, pa do Legrada pri sotočju Mure v Dravo!

Govorili smo zlasti o trikotu: Ziljska dolina — Beljak — Kanalska dolina. Temu ozemlju bi z drugimi besedami lahko rekli: *streha širše Slovenije!*

Streha širše Slovenije je še toliko važnejša, ker pod njenim napuščem vodi tako imenovana prečna pot. Za vsako ceno si je bilo treba izvleči bambeško — habsburško — salzburški prečni trn iz celjske pete, da bi trdneje stala na oglejskem cerkveno državnostnem pro-

storu pod Dravo. Samo v tej širši vzročnosti postane popolnoma jasno, zakaj so Celjski 1426, torej v letu po Beljaku, in hitro... potem, ko so Benetke likvidirale državo oglejskega patriarha, zasedli Kluže—Chiusaforte v dolini Bele...« na furlanskem delu prečne poti. (Vendar ni povsem izključeno, da so začetki osvobajanja Furlanije iz 1422 zamenjani z dogodki iz 1426!?)¹¹

Chiusaforte—Kluže je staro furlansko mitniško mestce na poti iz Furlanije proti koroški Kanalski dolini, Ali, 1426 (?) zavojevano prežo v Kluži Celjski menda niso dolgo držali. Skupna igra oglejskega patriarha Ludvika Tecka, Savinčjanov in Goričanov se nadaljuje. Kmalu bo dobila novo važno postavko v zidanju trdnjavske Bele peči (1430), ki jo pozidajo Celjski kot povezovalno točko med Spittalom in Radovljico in odskočišče proti Ogleju.

Belopeška trdnjavska zapora na tako imenovani prečni poti je nastala mimo mednarodne strategične vloge tudi zato, da bi nadzirala konkurenčni Beljak. Akcija zmanjšuje mitnine in dobičke bamberskih škofov in habsburškega Šentvida na Glini. Posredno je usmerjala promet čez celjsko Radovljico. Prvenstveno pa so pospeševali trgovino laške poti, od celjske posesti Komen v zahodni Istri, od tod pa čez ljubljanska vrata na Polhov gradec v Dolomitih. Na tej poti je nevarna le habsburška Ljubljana. Dalje proti vzhodu je povsem varno jedro kneževine: Posavinje in celjski trajni fevd Slovenska Bistrica, od koder se cepi ogrska pot, spet čez celjsko Štrigovo in postojanke na drugih odcepih.

Po doslej znanih virih je okoli »prečne« in »laške« poti del važnega merjenja moči. Iz pogojev slovenskih tal rastejo Celjani in oglejski patriarh Ludvik II. Na drugi strani so

Grad Vajškra-Landskron severovzhodno od Beljaka. Perorisba iz nekega zapisa okoli 1600 (Arhiv Thurnaus, predal »Dnevnik I«, št. 12)

nepodomačeni Habsburžani bamberške oziroma salzburške škofijice (sufraganije Krka, Lavant, Sekava).

Še pred zidavo Bele peči se začne »večna« vojna Celjskih za Koroško. Leta 1430 so v ponovnih sovražnostih z bamberškim škofom. Poškodovali so posest štajerskega, koroškega in kranjskega vojvode, takrat še mladoletnega graškega Leopoldinca Friderika V. (kot cesar je III.). Bratranec Albert V. je bil (kot Albertinec) v sporu z leopoldinsko ali graško vejo. Hkrati je tudi »sorodnik Celjskih«, saj je poročen z Elizabeto Luksemburg, hčerjo cesarice Barbare, rojene Celjske.

Cesarjev in kraljev zet Albert V. je oprostil celjskim sorodnikom njihovo uveljavljanje na Koroškem. Saj je »razsodil, naj se zaradi (cesarja) Sigismunda spregleda Hermanova krivica...«¹²

*

Tako smo v letih 1420—1430 prišli do zadnjega od mnogostranih luksemburško—celjskih poskusov za osvoboditev Istre in Furlanije izpod beneške nadoblasti. Na »... 30. oktobra 1431 je Ludvik Teck zadnjikrat vdrl s 5000 Ogri iz Gorice v Furlanijo. Zopet je prišel do Manzana in odtod s 1500 konjeniki celo do obzidja Vidma. Ker se mu ni posrečilo, da si ga podvrže, je zavzel in izropal goriško opatijo Rosazzo—Rožac v spodnjih Brdih. Že 5. novembra so naredile Benetke protisunek. 'Ogre' so razbili in jim odvzeli plen. Tako je moral patriarh 16. novembra zapustiti deželo, medtem ko Benečani kaznujejo patriarhove privrženice v Furlaniji...«¹³

Opatija Rožac v spodnjih Brdih je bila ustanova Goriških. Tu so pokopavali svoje pokojnike. Bržkone so v advokatih in podložnikih Rožaca skriti neimenovani, a »kaznovani patriarhovi privrženici«, o katerih govori furlanski vir.

Ob vsej podpori Celjskih in Luksemburžana v orožju in moštvu patriarh ni uspel, da bi osvobodil Furlanijo in Istro. Tudi diplomatske poteze v Rimu niso omajale Benečanov, da bi se bistveno umaknili.

Serenissima je bila pripravljena popustiti pri malenkostih in vrniti patriarhiji le izolirane enklave... Patriarh je prenesel svoja naprezanja na mednarodno raven. Neposredno za vdorom iz Gorice v Furlanijo, ali 30. decembra 1431, je prišel s »sijajnim spremstvom« v Basel. Odpotoval je s širše poddravske Slovenije, bržkone iz Radovljice ali Bele peči, ki jo dokončuje Friderik II. Celjski ravno v tem času.¹⁴

Patriarh Ludvik II. (Teck) je torej po odhodu iz emigranstva na gospodstvu Celjskih

(tudi Krapina, Radovljica, itd.) začel iskati pravico na vrhunskih srečanjih. V Baslu se je pritoževal na cerkvenem zboru, do katerega je prišlo predvsem na zahtevo francoske nižje duhovščine. Ludvik se je takoj povezal s »francosko stranko« in prešel v njeno vodstvo. Ker so mu Benečani zasedli furlansko-istrski del cerkvene državnostne patriarhije, je postal glavni nasprotnik papeža Evgena IV. (1431—1437), po rodu Benečana iz patricijske rodbine Condolmeri. V tem poreklu je skritih mnogo razlogov, da Ludvik ni mogel uspeti, čeprav je proti papežu iskal zaveznike tudi med škofi in velikaši Nemčije in Avstrije. A zanesljivo oporo je imel le v Celjskih, Goriških in Luksemburžanu Sigismundu, ki pa v njegovo škodo prerano umre, 1437, dve leti pred Teckom.¹⁵

*

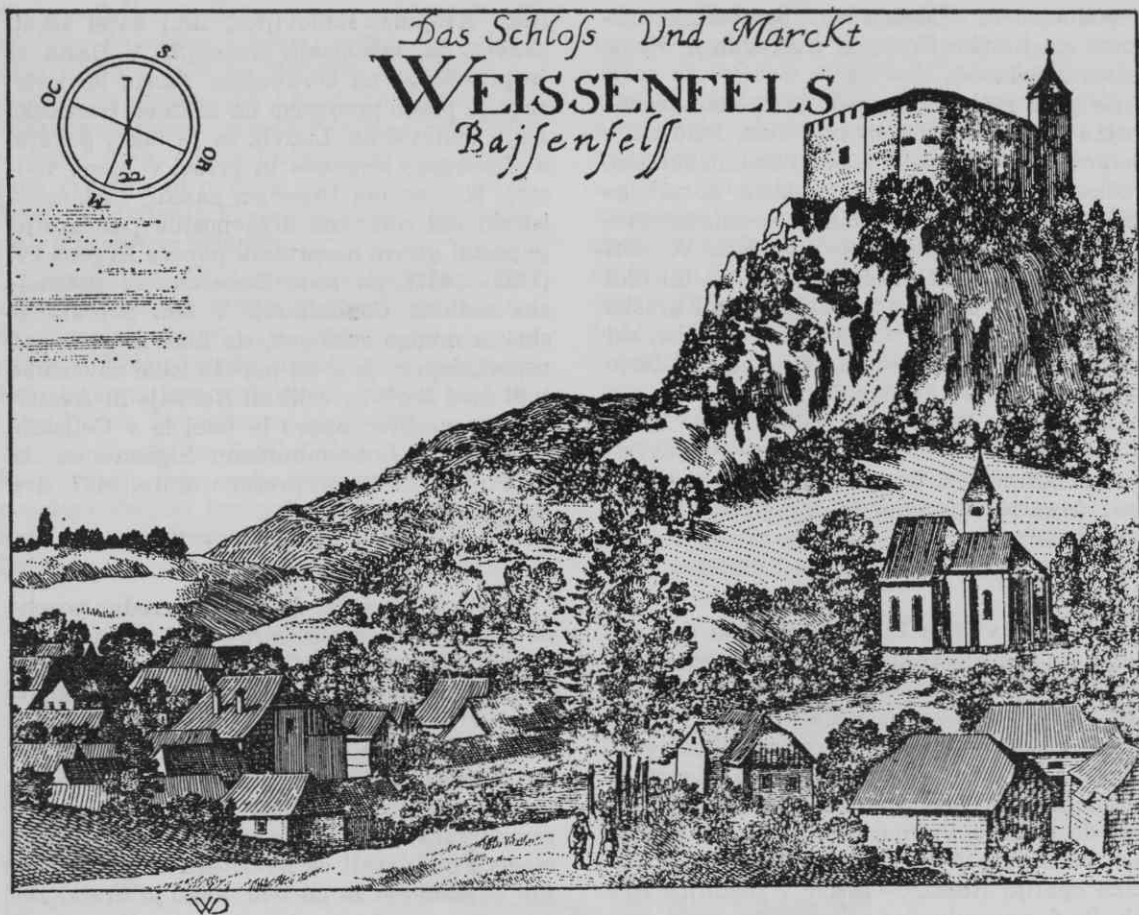
V letu 1422 pa tja do 1431 so vredne posebne pozornosti »enote Ogrov«, ki se vojskujejo za Istro in Furlanijo. »Nemirni kralj« in cesar Sigismund Luksemburški je 1428 odpotoval v nemške dežele in potem na kronanje v Rim. Benečan Evgen IV. ga je 1433 okronal s cesarsko krono »rimske« ali zahodno evropske (ne samo nemške) veledržave. Luksemburžane, še posebno pa Sigismunda, res ni mogoče proglašati za izrazitega Nemca. Slednje je razvidno že po tem, kako je urejal zadeve precej nekonkretnega »imperija«, zlasti v nemških deželah.

Medtem ko je Sigismund na zahodu, je povsem konkretne posle kraljestva Ogrske »predal v upravo žene Barbare, tasta (slavonskega) bana Hermana in svaka (kraljevskega) palatina Nikolaja Gorjanskega«.

Prej ko slej je za vse tri knežnje Celjske važna skoraj neprekinjena oblast nad Slovenijo (Slavonijo) in dobršnim delom ostalih »slovinskih dežel«. Pod to oznako je v njihovih virih večkrat označena oblast v dinarski ali gorski Hrvaški in zaledni Dalmaciji. Ta politična moč se je gibala med točkami: Radovljica — Celje — Varaždin — Zagreb oziroma Medvedgrad pri Zagrebu.

Cesarica in kraljica Barbara je »pogosto krat prebivala v Medvedgradu.« Pod gradom je razgledišče. V ljudskem spominu je znan kot kraljičin sedež... Barbara se je rada oblačila v črno. Odtod še vedno živijo bogate govornice med kajkavci okoli Zagreba in Zagorja o črni kraljici.¹⁶

Pravkar zapisano trditev o politični moči med točkami Radovljica—Celje—Zagreb, je treba podkrepiti še s stransko smerjo. Gre za pospešeno prodiranje na hrvaški »prečni poti« na črti Bihać—Knin, kar je večdesetletja

Bela peč, trdnjavska zapora in mitnica ob »strehi slovenskega sveta.« Trdnjavsko-carinska zapornica je bila na mednarodno važni »prečni poti«, ki so jo nevarno obvladovali Avstrijci v tistem soglasju z Benetkami. Friderik II. Celjski je v okviru velikopoteznih načrtov očeta Hermana 1430 pozidal svoj grad (!) pri Trbižu, na najbolj nevtralnici, pa tudi zelo dominantni točki na tako imenovani prečni poti. (Trdnjavski grad Bela peč je posnet po Valvasorju.)

razvojna smer. Vendar zapleti okoli istrsko—furlansko—beljaške fronte bodo laže razumljivi, če spet načnemo odnos Celjskih z avstrijskimi vojvodi. Spori s Habsburžani (leopoldinske veje) so se stopnjevali malo pod vreliščne okoli prevzema ortenburško-radovljiške dediščine.

Za razvoj Celjskih sta v naslednjih štiridesetih in petdesetih letih važni dve zmagoviti vojni. V letih 1441 do 1446 se Friderik II. in sin Urh II. zelo uspešno bojujeta z ogrskimi Hunyadi. Skoraj sočasno ali od 1438 do 1443 pa Urh II. vojaško obvlada avstrijske Leopoldince na širšem Slovenskem, saj mu priznajo celo naslov »imperialni knez«. ¹⁷

Razporeditev neodtujljivih rodovnih alodijev kot »trajnih« fevdov od leta 1418 do okoli 1432 je bila takšna, da je bil Herman II. praktično gospodar od Wildona in Radgone na Muri, do Komna v zahodni Istri. To prečnico dopolnjuje druga premica, ki se steguje od vzhodja Velikega Kleka do Gerova pri izvi-

ru Kolpe. (Kar se veže s pridobitvami v Kvarneru in okoli 1428 v porečju Une: Bihać, Krupa itd.). Vendar na širšem Slovenskem vsa gospostva niso bila last rodu. Večina je bila iz tako imenovanega état tampona ali cerkvene državnosti patriarhije Oglej. Hitro po letu 1360 so si Habsburžani prilascali vse pod Dravo. Zlasti Kranjsko in severno Istro (Postojna, Komen, Vipava) so vojaško in politično obvladovali s pomočjo domačinov, prvenstveno Žovneško—Celjskih. Slednji so se kmalu začeli ločevati od Avstrijcev in ob pomoči Luksemburžanov podaljševali življenje Ogleju. Zato jim je patriarhija podelila poslednje preostale fevde. ¹⁸

Nesporni viri nam potrjujejo, da si je savinjski mogočnik z vojvodskimi, kakor cerkvenimi »trajnimi« fevdi naglo združeval državnost. Politično zlivanje od Velikega Kleka-Grossglocknerja pa vse do porečja Une (v Bosni) dobi svojo predzadnjo potrditev s posestmi Ortenburških (Radovljiških). Za do-

končno zaokrožitev Herman ni šel toliko v pravo vojno, kot v kompromisno uresničevanje »počasi in zanesljivo«. Tako je razumeti nebojevito in nekam čudno samoizpoved celjskega kronista, ki takole piše o času okoli 1432: grof Herman Celjski, oče grofa Friderika in ded grofa Urha, je zavoljo zveličanja svoje duše podaril in avstrijskim gospodom zastonj izročil mnogo gradov, ki so jih Avstrijci zastavili Celjanom. Zastavljeni so bili: Kranj, Kamnik na Kranjskem, Vajškra, Wildon, Radgona, Postojna, Novo mesto, Kostanjevica na Krki, Štatenberg, Višnja gora, Goričane in še drugi, za katere ne vemo imena, po številu štirinajst...¹⁹

Celjski so več navedenih fevdov prevzeli po 1360 in upravljali do leta 1432. Dediščine za Ortenburškim niso obremenjevali fevdi, ker so slednji posedovali v glavnem lastna posestva oziroma trajne imperialne fevde. Po pogodbi iz leta 1430 bi bilo treba zastavljene posesti vrniti avstrijskim vojvodom. Ali diplomat, kakršen je bil Herman, je dosegel razna zavlačevalna »dopolnila«. Vsa so se vrtela okoli »večjih« fevdov, ki so jih imeli Ortenburški in Celjski od Habsburžanov v užitku. Zdaj so jih morali vračati, ko so avstrijski knezi videli, kam teži Herman s svojim sinovom in zlasti vnukom Urhom, ki se je (po 1429) ženil pri srbski kneginji Katarini iz Smedereva. Tako se kopičijo posebnosti, ki deželno presenetljivo ločijo naprotniška rodova. Ob podatkih, ki jih posreduje kronist celjskih knezov, je razvidno, da so Avstrijci ali Habsburžani vojvodstvo za sebe, Celjski pa taka državnost naglo *postavajo!*

Ravno z uresničitvijo kompromisa med Hermanom (Jerman) II. in avstrijskimi Leopoldinci se je rodilo jedro celjske dežele. Savinjecan je veliko izgubil na Kranjskem in ob Muri. Ali z resničnimi »večnimi« fevdi se je za »vekomaj« utrdil v važnih prehodnih točkah na Gorenjskem. V širšem Posavinju so take postojanke: mesto Slovenska Bistrica in Laško pa Radeče (Gratschau) in Žebnik pri Radečah (Siebeneck). Vse to so Celjani še nadalje obdržali v zastavi od Habsburžanov. Vrniti bi morali brez odškodnine šele po Hermanovi in »njegovega sina in vnuka smrti«.²⁰

Z jezikovno narodnostnega stališča so med vrnjenimi gradovi posebno važni Vajškra-Landskron (pri Beljaku) na Koroškem, Wildon ob Muri in Radgona kot »ogrski vrata«. Vsi trije so torej na severnem robu slovenske jezikovne meje!

*

Del posesti na jezikovni meji med Avstrijci in Slovenci pri Muri in rečici Čakavi so

še ohranili mogočniki, ki so se širili iz jedra v Posavinju. Njihov kronist namreč piše ob celjsko-ogrskem spopadu v letih 1441 do 1446, da so si knezi »Medvedgrad že dolgo tega pridobili...«. Zamenjali so ga za »Schmirnburg« (Žlemberek), ki je južno od Lučan, torej v zaledju svoje državnosti kobanskih gospodstev: Muta, Radlje, Fala, Limbuš pri Mariboru in Slovenska Bistrica.

Posestna razširjenost knezov je zaradi asociacije na sedanje mesto ob Savinji dovolj težavna za življenje v visoki srednji vek. Preusmerja pa tudi misel od večplastnega družbenega sestava in prav tako od večjezične sprepletenosti, od latinščine do nemških narečij in slovenščine (delno pa tudi furlano-istranščine in ogrščine). Potrebo po večjezičnosti zasledimo od ustoličitvenega obredja do avtobiografije cesarja Maksimilijana. Sam pravi, da se je moral zaradi celjske dediščine kot tretji jezik učiti slovensko »od preprostih ljudi in slovenskih plemičev, ki jih je vključil v svoj dvor...«²¹

Koroška je bila kot jedro stare Karantanije po grofovsko-krajišniških mogočnikih nedvomno najdlje povezana s svojo marko v Posavinju in njenimi nadaljevalci dvornega državnostnega izročila. Kontinuiteto teh stikov so nagosto utrjevali gospodje Posavinja. Tako je tudi za ustoličitev koroškega vojvode po starih obredih v njihovi poslednji reprizi 1414, ali v desetletju začetka »večne vojne« Celjskih za prevlado na Koroškem. Približno *eno tretjino* že tako obvladujejo, odkar je vzel Hermanovega sina Ludvika k sebi v Radovljico njegov stric Friderik Ortenburški in mu zapisal gospostvo vse svoje grofije (knežije).

Posavinjski krajišniški rod, ki se s posestnimi rokavi naglo širi v štirikotu: Alpe-Panonia-porečje Une-Istra, se zlasti sorodstveno veže na Koroško in njeno izročilo. Mimo Ortenburških in drugih *post* karantanskih družin je med starejšimi sorodniki Celjskih treba omeniti Liechtenštajnske pa izumrle Sternberške (Strmec nad Vrbskim jezerom) in »rimske imperialne grofe« z Vovber. Ti so obvladovali svet od Savinje čez Podjuno do Sotle. Vovberški grofi so odločujoč koroški krvni prilog in močan zagon Žovaneško-Celjskih. Hkrati s polovico posesti dobe grb: tri zlate zvezde na modrem polju. Prav tako so dediči na Koroškem za izumrlimi sorodniki po ženski plati, grofi s Pfannberga. (Prvotno so se pisali: »Bekah«, »Peccah« in »Peggau« in so izvirali še iz karantanskega obdobja.) Za Pfannbergi, advokati samostana v Šentpavlu itd., so si Celjski marsikaj lastili od

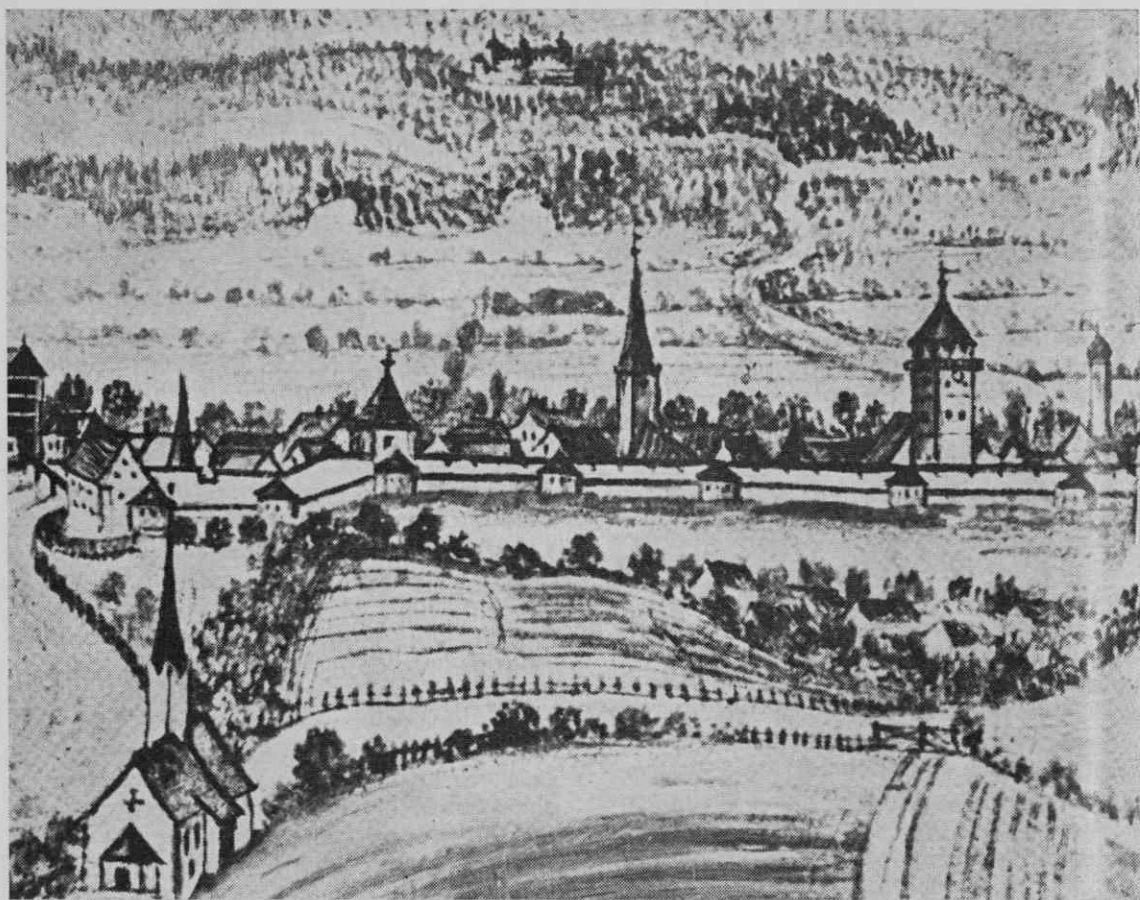
Kotelj in Raven do Grebinja in Šentpavla v Labotski dolini.²²

Ustoličitveno obredje z ostalinami politične moči na Koroškem so si že stoletja sem prisvajali rimski imperialni grofi, med katere so sodili tudi Žovneško-Celjski. Ob pomoči Ortenburških in prav tako večkratnih svaštvi in bratranstvih Goriških so od 1360 pa do 1460 resno odrivali Habsburžane in Hunyadije iz štirikota: Alpe-Panonija-porečje Une-Istra in nazaj na Alpe. Tisto, kar je okoli Beljaka zastavil Herman, je širše nadaljeval vnuk Urh in njegov bratranec Janez, pokneženi grof Goriški in zadnji palatin Koroški.²³

Herman si je ob prevzemu ortenburško-radovljiške dediščine nalagal sedmi starostni križ. V teh letih ni tvegala s severnimi »senjori« vojne, ki je bila (kot kaže prihodnji razvoj) neizbežna. Pri tej posestni razpredenosti je treba naglasiti tisto, kar smo doslej resintimentno nalašč zamolčevali. Od karantanskega osmega stoletja naprej (ali šest stoletij!) ni nobeden oblastnik iz politič-

nega središča na trdno slovenskem ozemlju obvladoval toliko našega sveta kot Celjski, ki so dominantni posestniki tudi v severozahodni Slavoniji in Hrvaški.

Ob posestni politiki v gorski Hrvaški in Slavoniji smo že navedli, da je na Medvedgradu rada prebivala kraljica in cesarica Barbara. Tako je lažje razumeti, kako je bila mogoča zamenjava gradu izpod »rimsko-nemškega« imperija z gradom pod ogrsko krono. Schmirenburg (Smyelenburg) Žlemberg pri Lučanah (Leutschah) na narodni meji je (menda le delno) šel za Medvedgrad, znamenito utrdbo iz XIII. stoletje. Delna žrtev (naddrobnosti niso znane) na meji prostora, ki so ga iz Gradca nevarno obdelovali Avstrijci (leopoldinske veje) je potemtakem šla za ključno posest nad Zagrebom — sedežem slovenske banovine. Po drugi plati pa je v tej zamenjavi eden izmed dokazov za željo doseči jezikovno strnjeno ozemlje (slovensko in kajkavsko). Jezikovno enotno ozemlje pa pomeni poenostavljeno upravljanje nad vso držav-

Beljak-Villach okoli 1625. Pogled od zahoda. Upodobitev kaže z leve »obrambno hišo«, ki je bila na severnem bregu Drave. Dalje proti desni je izsek mesta do »gornjih vrat«. Utrdben sistem oliva deloma Drava, deloma umeten jarek. V ozadju je gradič Wenberg-Venberk. (Hrani: Museum für angewandte Kunst, Wien; Khvenhüller-Chronik)

nostjo, nastopajočo med slovensko Dravo in vsem porečjem Une.

Za pretresom izgube Wildona in Radgone ob Muri moramo pogledati še na jug v severno Istro. Ostareli Herman je v letih 1430 do 1433 (dve leti pred smrtjo) vrnil med trinajstimi važnimi utrdbam in posestmi veliko gospostvo Postojno. Celjani so jo imeli od vojne Rudolfa Habsburškega proti Ogleju. Za zasluge pri tem pohodu v severno Istro in Furlanijo so dobili postojnski del Istre v fevd leta 1372. Gospostvo so upravljali kar 60 let...

Perspektivno odskočno desko za Istro so si Celjski 1432 ohranili, še posebno do posesti zavezniških Walseejsko-Devinskih. Enako do zelo velikega gospostva Završnik (Vrčnek, Švarcenek) z Završjem (Piemonte) ob Mirni v Istri, ki je bil v upravi sorodniških Goriških. Hkrati so si zavarovali s posebno pogodbo pot v Furlanijo. Ta dogovor je razviden iz listine, podpisane 15. julija 1431. Friderik, vojvoda avstrijski, je takrat »podaril Hermanu Celjskemu in njegovim dedičem kot resnično svobodno lastnino vasi in župe, imenovane Comoy, ki so vse v vojvodovem gospostvu Postojna.«²⁴

Kaj pomeni izraz Comoy(n), ni prav jasno. Verjetno je to v splošnem pojem za komuno-župo, morda pa tudi za župnijo Komen. Veliko postojnsko gospostvo v severni Istri je bilo ustanovljeno okoli X. stoletja. Svoj posestni temelj je imelo v starih župnijah: Slavina pri Pivki, Hrenovice, Vreme, Košana in Trnovo pri Ilirski Bistrici. Te župnije pa nastanejo okoli XII. stoletja.²⁵

Za zdaj ni mogoče ozemeljsko povsem točno opredeliti posesti »Comoy«. Lahko le sklepamo, da so se te »vasi in župe« raztezale okoli Komna. Morda so vključevala tudi kaj na Visokem Krasu in Brkinih na »nikogaršnjem« ozemlju... (Po XV. stoletju in po turških odgonih so ga dopolnilno poselili aromunski begunci Čiči...) Bržčas je šlo tudi za strateško važno ozemlje, za perspektivne odskočke proti Pazinu, Buzetu in Završju, kot smo že nakazali. Nadaljnja pogodbeno dedovalna dejavnost Hermanovega sina in vnuka potrjuje, zakaj je rod po vsej sili hotel ohraniti kakršnokoli bazo v severozahodni Istri.

Trajna celjska posest »Comoy« je bila važna že v tridesetih letih v boju proti beneškemu posvojevanjem v Furlaniji in Istri. Še prej pa v napreznih za posest bratrskih Goriških. Dalje je tudi prisotna v pogodbenih poskusih, da si pridobe vse, kar so imeli Walseejsko-Devinski v Sloveniji in pazinski Istri. Na črti: Pazin, Buzet, Završnik nad Podgradom pri Vremah je jedro glagoljaške dejav-

nosti v širši Istri s tržaškim Krasom in na Goriškem. In ravno za to ozemlje sta se naprezala tako Herman kot vnuk Urh.²⁶

Kočljiva vprašanja okoli širše oglejske Istre (z vsem tržaškim Krasom) si oglejmo še z večdržavnega razpona. Le dve desetletji naprej bo treba pogledati, pa bo še marsikaj bolj jasno. Celjska zahodna politika se je opirala že za Hermana na tri točke: Trsat v Kvarneru, Comoy na dolg preskok na Goldenstein v Ziljski dolini in Falkenstein pod Turami.

Tak pogled na zemljevid nam povsem jasno pove, zakaj je bilo treba izpolniti »praznino« med »Comoy« in Turami. Zaradi nje so Celjski začeli 1430 zidati Belo peč. Prvenstven je nadzor nad kanalskim delom prečne poti. Gre za njen najbolj važen odsek: od Chiusaforte-Kluž do Beljaka in nazaj. Nič manj važen ni vstop v goriški svet. Po tej knežiji so že skozi tri rodove segale priženitve Celjank na goriški dvor. V prihodnje bomo vedeli, da so si knežijo nameravali pridobiti z dvostranskimi dedovalnimi pogodbami. Važne so zlasti listine od 14. do 17. marca 1437 v Dravogradu, 15. aprila 1453 v Varaždinu in in vojaška konfederacija 26. januarja 1455 v Lienzu.²⁷

Z uresničitvijo dvostranskih dedovalnih pogodb bi novi knezi varovali potnike na stari »goriški« poti. Po tej poti so svinško-goriški od davna varovalno spremljali karavane, ki so prihajale od Latisane ob izlivu Tagliamenta v Adrijo. Z eno besedo, skrbeli so hkrati s pobiranjem mitnin za vse, ki so bili na potu »od morja do Katschberga« v predalpu na salzburški posestni meji. S Katschberga nazaj pa so spet varovali popotnike in blago »prav do morja« v Latisano, Štivan in druga istrska pristanišča. Od tod so namreč sorodniški in zavezniški Goričani od 1369 naprej transportirali tudi mimo Bele peči in skozi Vrata.²⁸

Dedovalne pogodbe z Goriškimi so »predvidevale«, naj bi bili v prihodnje mitničarji med Alpami in Adrijo Celjski, kot so bili že za izumrlimi Ortenburškimi... V ospredju obojestranskih dedovalnih pogodb je neovirana pot v Istro s Tržaškim zalivom in Kvarnerjem. Odtod pa nemoteni prehodi proti Alpam na Bavarsko in enako na vzhod proti Panoniji. Skoraj hkrati kot z Goriškimi podpišejo podobne sporazume tudi z Walseejsko-Devinskimi.

Dopolnilo o splošnem pomenu severne Istre za Slovenijo nam vsaj delno razjasnuje napreznje knežjih Celjskih, da bi vseskozi ostali svetni zaščitniki Ogleja.

Dvostranske oporoče nazorneje opišejo dobre in slabe točke malo prej omenjeno jugo-

zahodno verigo celjskih postojank. Šele, ko bi bila zasnovana dopolnjena z goriškimi in walsejsko-devinskimi »upanj«, bi postale pravi »limes«. Naprezanja te vrste povsem raztolmačijo ozemeljsko, jezikovno in politično konfederativno zvezo patriarha Ludvika Tecka s Celjani. S tem je tudi jasno, kdo je Tecku priskrbel »Ogre« v letih 1422 do 1431.

Brez posebnega tveganja lahko domnevamo od kod se je rekrutirala večina čet. Gotovo iz Koroške, Gorenjske, Posavinja, pa celjske knežije Zagorje z Varaždinom in ostale Slavonije, kjer je bil Herman ban. S položaja slovinskega bana omejuje (sina Goričanke Ane — 1402) Nikolaia Frankopana (umrl 1432). Nikolai je ban Hrvaški in Dalmacije od 1426 do 1432. Torej v času, ko se začno sodni postopki zoper Veroniko Dese-niško in Friderika, ki je 1422 ubil svojo ženo Elizabeto, rojeno Frankonan, sestrično Nikolaia. Sporna jabolka med slovinskim in hrvaškim banom so nekdanje frankopanske posesti: polovica Krka, Trsat, Bakar in Bribir v Vinodolu. (Brčas je bil kamen spotike tudi v odstopanjih Benetkam. Trdnjave Rašpor in Podgrad si je Serenissima lastila na osnovi posojila, ki ga je Nikolajeva mati Ana (Goriška) vzela v Lagunah.)

Posesti v Kvarnerju je Nikolaj terjal zase in za svojih devet sinov, ki se kmalu razcepijo v številne nove veje. Celjanu seveda ni do vračanja ozemlj. S posebno odločbo Sigismunda 1435 jih je pridobil za Elizabetinega sina in svojega vnuka Urha. Vse to in spori za postojanke ob Uni rodijo trajnejša nesoglasja z delom, ne pa z vsemi vejami.

Posebno hudo se nasprotovanja zaostrijo z Nikolajevim sinom Štefanom, ki osnuje oza-ljsko vejo. Dobro odnose pa imajo Savinjšani z bratom Martinom, ki postane celjski vazal in začetnik trsatske veje. Prav tako so na dobri nogi tudi z bratom Nikolajem, ki se poroči s celjsko sorodnico Barbaro Walsee-Devinko v letih 1428—30. Isto velja za neko stransko Katarino, ki poroči celjskega varovanca Friderika zadnjega Ptujkega.²⁰

Nasprotja Celjskim v gorski Hrvaški, zlasti z delom Frankopanov, bomo še srečali. Za zdaj je važno predvsem to, da so Celjski neomejeni gospodarji v severozahodni Slavoniji (ali v Slovliniji) in odločujoči po vsej Ogrski. Herman je poleg Gorjanskega (de Gara) Sigismundov namestnik za vse kraljestvo. Tako smo ponovno še bliže sestavi »ogrskih« enot v severni Istri in Furlaniji, ko je republika Benetke 1420 okupirala Oglej, Buzet, Milje itd. Savinjščan pa je seveda želel vzeti kaj od razpadajoče cerkveno državnotne pa-

triarhije. Takšni so torej »južnoslovanski« in čisto nenemški nagibi v letih 1422 in 1431. Patriarh Teck se s Hermanovo pomočjo bojuje za Istro in Furlanijo, a v okviru teh naporov gre tudi poskus osvojitve Beljaka kot važne točke v »strehi« slovenskega sveta.

*

V tridesetih letih je emigrantski sedež oglejske patriarhije predvsem Danielova cerkev v Celju. Teck biva tudi drugje, tako na sedežu zagorske grofije v Krapini, kjer nabira »Ogre«. Celje je na ta način dobivalo »presežno vrednost« s slovenskega dela. Politično in cerkveno karitativno se dežela združuje. Znano je večje število Teckovih dekretov iz mesta ob Savinji. Cerkveno in družbeno razvojno je na primer zanimiva akcija za obnovo pogorelega hospitala Martina in Antona v Celju. Patriarh je okoli 1428(?) dovolil nabirko po vsej Kranjski za obnovo te poznosrednjeveške hiralnice in bolnišnice.³⁰

Povsod po Evropi so hospitali poleg splošnega navajanja v humanost pospeševali medicino. Poživljali so rokodelstvo (cehe), trgovske gilde in delno celo kulturo. Samo mesto, ki je imelo veliko takih in sličnih ustanov, je lahko postalo vsestransko sredotežno in to je bilo predvsem potrebno na slovenskem prostoru. Saj nam do konca visokega srednjega veka ni uspelo ustvariti drugega političnega središča in nadškofijske metropole; namreč središče, ki bi pritezalo pozornost ljudstva in mu dajalo zavest, da je tam njihov stržen.

Poleg zemljepisne prednosti je bilo tu izročilo iz obdobja moči Celjskih in emigrantskega sedeža oglejskega patriarha. Ker nismo znali povezovati meddobij, ko je bila politična moč z vsemaj pomočništvu dovolj zasidrana v širši Sloveniji, smo se tako pozno dokopali do središčne zavesti. Tudi tu je razlog, da so si toliko našega ozemlja jemale tuje metropole in središča duhovne in vsakršne družbene moči. Vse do novejšje uveljavitve Ljubljane so ta gibala bila zunaj oziroma na robu slovenskega narodnega ozemlja... Temeljni razlog je že v tem, da je Slovenija rasla iz zahodnega fevdalizma. Razvojno izhodišče te smeri pa ne pozna izrazito plemensko — jezikovno enotne države.

Politika knežjih Celjskih od Hermana do Urha, gledana z zornega kota XIX. stoletja, prav tako ni imela zavestnih slovenskonacionalnih potez. Ali zato je praktična dejavnost taka, da je slovenskega, dokaj inertnega človeka družbeno dramila in ga potiskala v predverje oblasti. Od tod pa bi moral prebivalec tudi sam storiti še kak korak čez poslednji

prag do popolne družbene in državne uveljavitve. Z eno besedo dežele in človeka v njej niso provincializirali, kot so to prej ko slej počeli Habsburžani. In v tem je vsa »nacionalna« prednost večjezičnih Celjskih.

OPOMBE

1. Walther Fresacher: Der Kampf des Bistums Bamberg um Villach, »900 Jahre Villach«, 1960, str. 544 do 549; H. H. St. W. AB. Reper. XXIV-618; J. Gruden: Zgodovina slovenskega naroda, str. 248, 249 itd. — 2. Fr. Baš: Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik 1951, str. 15; H. Henckel: Burgen... in Kärnten I., str. 44, 56, II. 1964, str. 118 itd. — 3. Janko Orožen: Zgodovina Celja. Celje 1971, str. 214, 254 itd. — 4. Walther Fresacher: Der Kampf des Bistums Bamberg um Villach, »900 Jahre Villach«, 1960, str. 544 do 549. — 5. Vlado Habjan: Celjsko-avstrijska vojna od 1438 do 1443... Kronika, 3/1971—XIX, str. 137—148; Kronika Celjskih grofov, Maribor 1972; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 131, 137, 506 itd.; Vlado Habjan: Kronika grofov Celjskih, Naši razgledi 1974/12, str. 312, 313. — 6. H. H. St. Wien, AB 406/1... Reper. XXIV. — št. 476, 478, 479, 497 itd. — 7. H. Henckel: Burgen... Kärnten II., Celovec—Dunaj, 1964, str. 14, 137 itd. — 8. Walther Fresacher: Die Ergebnisse der bambergischen Besitzungen in Kärnten um 1437. Carinthia I., 131. leto/41, str. 393, 406. — 9. Rudolf Wurzer: Die bauliche Entwicklung Villachs... Carinthia I. 2/3, 139/1949, Celovec, str. 245. — 10. Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 98. — 11. Primerjaj: Franjo Baš: Celjski grofi in njihova doba, Celjski zbornik

1951, str. 15. — 12. Janko Orožen: Zgodovina Celja, Celje 1971, str. 222; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. 502. — 13. Pio Paschini: Storia del Friuli, Videm — Udine, 1926, zv. III. str. 179—181. — 14. Kronika grofov Celjskih v prevodu L. M. Golie, Maribor 1972, str. 22 itd. — 15. Primerjaj: J. Gruden: Cerkevne razmere na Slovenskem, 1908, str. 8, 9, 18, 127 itd. — 16. Ferdo Šišić: Pregled povijesti hrvatskega naroda, Zagreb 1962, str. 225. — 17. Glej: Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972; H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115 itd. — 18. H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 413, 415, 432, 435, 445, 446, 451, 452, 462, 481, 485, 504, 506 itd. — 19. Kronika grofov Celjskih v prevodu L. M. Golie, Maribor 1972. — 20. Andreas Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 105. — 21. Primerjaj: Hermann Wiesflecker: Kaiser Maximilian I., Band 1. Wien 1971, str. 74, 436, 584. — 22. Primerjaj: Hans Pirchegger: Landesfürst... in Steiermark, Gradec 1951, XII/I, str. 131, 135. — 23. Primerjaj: Johann Rainer: Der Frieden von Pusarnitz, Carinthia I/1-3, 1960, str. 175, 179. — 24. H. H. St. Wien, Reper. XXIV. — 83, 506. 25. J. Zabukovec: Slavina, Ljubljana 1910, str. 73, 74; in opomba dr. Kandler: Indicationi storiche, str. 185. — 26. Ernest Birck: Urkunden — Auszüge K. Friedrich III. Wien 1853, str. 20, 22 itd.; A. Gubo: Geschichte der Stadt Cilli, Gradec 1909, str. 153, 162. — 27. H. H. St. W. Reper. XXIV. — 95, 137, 191. — 28. M. Wutte: Kärntens Wege zum Meer in alter und neuer Zeit, Carinthia I/133 (1943); in 2—3/139 (1949) str. 303, 311. — 29. H. Pirchegger: Die Herren von Pettau, Zeitschrift H. V. St. XLII, 1951; Kronika grofov Celjskih, Maribor 1972. — 30. J. Gruden, Cerkevne razmere med Slovenci, Ljubljana 1908, str. 128 itd.

MEŠČANSKI ŠPITAL PRI LENARTU V SLOVENSKIH GORICAH

JOŽE MLINARIČ

V srednjem veku pomeni špital (hospitale, Spital) sprva prenočišče ali bivališčni prostor za tujce in popotnike. Ta označba se je kasneje prenesla na hiše, v katerih so našli vso oskrbo ljudje, ki si zaradi starosti, onemoglosti in bolehnosti niso mogli zaslužiti svojega vsakdanjega kruha in niso imeli strehe nad glavo. Že zelo zgodaj pa so našli v teh ustanovah poleg popotnikov in revežev svoje zavetje in oskrbo tudi bolniki. V poznem srednjem veku so zlasti v času križarskih vojn (11. do 13. stol.) nastajali špitali na višinskih in nevarnih prehodih ter dajali zavetje trudnim popotnikom. Tako se omenja npr. okoli

leta 1200 v St. Gallenu špital, ki je bil »in solacium peregrinorum et transeuntium«. Ta zavetja so bila v prvi vrsti v oskrbi raznih redov, ki so špitale ustanavljali sami ali pa so jih ustanavljali posamezni velikaši, jim naklonili primerno dotacijo in stalne dohodke ter jih zaupali zlasti starim redovom. Takšne ustanove so bile praviloma oproščene dajatev in desetine, njihovo premoženje pa se je večalo z volili in miloščinami.¹

Samostani so imeli dve vrsti špitalov, špitala za laike (hospitium, hospitale pauperum) ter špitala za samostansko družino (infirmarium). Prve špitala so imeli predvsem tako ime-